

Provided by the author(s) and University of Galway in accordance with publisher policies. Please cite the published version when available.

Title	An Crann
Author(s)	Mac Congáil, Nollaig
Publication Date	2004
Publication Information	Mac Congáil N. (2004) 'An Crann' in Anraí Mac Giolla Chomhaill (eag.), 'Measca Uladh 3: Leabhar Comórtha An tUltach' (Comhaltas Uladh) 155-86.
Item record	http://hdl.handle.net/10379/1448

Downloaded 2024-03-13T09:24:11Z

Some rights reserved. For more information, please see the item record link above.

[Foilsíodh an t-alt seo in Anraí Mac Giolla Chomhaill (eag.), *Meascra Uladh 3: Leabhar Comórtha An tUltach* (Comhaltas Uladh, 2004) 155-86.]

AN CRANN

Chum Glóire Dé agus Onóra na hÉireann

Nollaig Mac Congáil

(Foilsithe in: Anraí Mac Giolla Chomhaill, eag., *Meascra Uladh III* (Comhaltas Uladh 2004) 155-86.

AN CRANN

*Chum Glóire Dé agus Onóra na hÉireann*¹

Nollaig Mac Congáil

Tháinig an chéad eagrán de *An Crann*, iris dhátheangach Chonallach, ar an tsaol i mí na Nollag 1916. Ina dhiaidh sin, tháinig an iris amach ceithre huaire sa bhliain 1917, trí huaire sa bhliain 1918, faoi dhó sa bhliain 1919, trí huaire sa bhliain 1920, faoi dhó sa bhliain 1921, faoi dhó sa bhliain 1922, agus den uair dheireanach sa bhliain 1924. Ocht n-eagrán déag ar fad den iris a foilsíodh.² Aimsir na Nollag agus na Féile Pádraig a d'fhoilsítí an iris agus, uaireanta, ag Féile Cholm Cille agus Adhamhnáin.

¹ An manadh céanna seo a bhí ag an nuachtán *Scéala Éireann* a tháinig sé ar an tsaol sa bhliain 1931 agus ag *The Capuchin Annual*. Aithneofar an manadh forsta ó *Bunreacht na hÉireann*. Ba mhaith liom bufochas a ghabháil le mo sheanchara an Dr. Ciarán Ó Duibhín as a chuidiú le cuid den eolas atá san aiste seo.

² Tá clár ionlán d'ábhar *An Crann* tugtha ag deireadh na haiste seo ó tharla go bhfuil sé doiligh teacht ar shraith ionlán den iris i leabharlanna móra na tíre.

Tuigfear tábhacht na dtráthanna foilsithe sin i gcomhthéacs stair na hirise féin. Maidir le clódóirí na hirise:

Cuideachta clódóireachta Cho. Dhún na nGall a chuireas *An Crann* a gclódh do Choiste Féise Thír Conaill, agus primh-dhíolann siadsan a Leitirceanainn é.³

Is léir mar sin gur iris thábhachtach cheannródaíochta a bhí in *An Crann* de thairbhe gur mhair sí tamall fada i ré luath na hiriseoireachta Gaeilge, go háirithe i nDún na nGall, gur thug sí ardán scríbhneoireachta do chuid mhaith scríbhneoirí Gaeilge Conallacha ina gcontae dúchais féin ach go háirithe, go raibh sí dátheangach agus gur phléigh sí le héagsúlacht mhór ábhair. Ar na cúiseanna sin ar fad is maith is fiú cuntas mion a thabhairt ar a stair.

Bíonn iris dá cuid féin ag teastáil ón uile chineál eagraíochta agus ní taise d'irisí na Gaeilge é. Thar na blianta, thacaigh *Comhar* leis an Chomhchaidreamh, *Inniu* le Glúin na Buaidhe, *Amárach* le Muintir na Gaeltachta, *An tUltach* le Comhaltas Uladh, *Feasta* le Conradh na Gaeilge srl. Bhain *An Crann* leis an eagraíocht *Crann Eithne*, an eagraíocht Ghaeilge a chuir an Cairdinéal Ó Dónaill⁴ ar bun i nDún na nGall sa bhliain 1909. Tá stair achrannach chasta ag baint leis an eagraíocht chéanna a bhfuil dlúthbhaint aici le stair na Gaeilge i gcoitinne i nDún na nGall agus ní miste breathnú ar shnáithíní na staire sin anseo sular féidir mionchur síos a dhéanamh ar *An Crann*.

Seo a leanas cuntas gearr a foilsíodh ar *An Crann* faoi stair na heagraíochta sin:⁵

I nGleanncholmcille aig Féis Thírchonaill na bliadhna 1909 dubháirt an t-Easbog Ua Domhnaill go raibh cuid mhór daoine ag foghlaim na Gaedhilge acht go raibh eagla air nach rabhthar ag cur an tsuim cheart i gcúis na cainnte.

³ *An Crann*, Uimh. 1 (An Nodlaic, 1916) 26.

⁴ Tá grianghraf den Chairdinéal i gcló in William Nolan, Liam Ronayne, Mairead Dunlevy (eds.), *Donegal: History and Society* (Geography Publications, 1995) 696. Féach, forsta, Brenda O'Hanrahan, *Donegal Authors: a Bibliography* (Irish Academic Press, 1982) 205-6 agus Louis McRedmond (eag.), *Modern Irish Lives: Dictionary of 20th-century Biography* (Gill & MacMillan, 1996) 240.

Tá beathaisnéis chuimsitheach scríofa ag an Dr. Pádraig S. Ó Baoighill ar an Chairdinéal ar na mallaibh, mar atá, *Cardinal Patrick O'Donnell 1856-1927* (Foilseacháin Chró na mBothán, 2008).

⁵ *An Crann*, Uimh. 1 (An Nodlaic, 1916) 26.

Mar sin de ba mhaith leis na Gaedhil a fheiceal greamuighthe i gcumann a gheallfadhbh Gaedhilic a labhairt uair air a laighead achan lá. De bhrigh gur Naoimh Eithne mathair Cholmcille, thug an t-Easbog 'Crann Eithne' air an chumann so. Rinneadh obair mhaith thall agus abhfos air feadh tamaill. Acht mar sin féin bhí beurla an t-Sasanaigh faghaitl lamh an uachtair. Leis na daoine a spreagadh le spiorad na Gaedhilge, chuir an t-Easbog timthire fríd Thírconaill anns an bhliadin 1914. Chuaidh sé ó pharaisde go paraisde ó cheanntar go ceanntar agus go minic, ó theach go teach.⁶ Labhair se aig cupla céad cruinniughadh. Gaedhilic a labhaireadh aig cuid de na gnaoithibh aig gach cruinniughadh acu seo. Anns na ceanntaraibh Gaedhealacha níor chualas ach Gaedhilic go h-iomlán i n-oráideacht, i scéalaidheacht agus i n-abhranacht...

Tugann 'Conallach' cuntas eile dúinn ar stair *Chrann Eithne*:

Is maith is cumhan liom Lá Féile Peadar is Pól na bliadhna 1909. Lá geal grianmhar samhraidh a bhí ann. Tháinig bunadh Thír Chonaill ó ceithre h-áirde na Conndae i gcionn a chéile i n-éinfheacht leis an Easbog Ó Domhnaill (gur móide do theaghlaich na Glóire). Feis Thír Chonaill a thug i gceann a chéile iad. Cuireadh *Crann Eithne* ar bun an lá sin.⁷

Agus crathán eolais eile ó fhoinse eile:

*'For many years a special effort has been made under the guidance of the Most Rev. Dr. O'Donnell, Bishop of Raphoe, to safeguard the language in the homes by the use of Irish during an hour each day, with good results. Six years ago Dr. O'Donnell appointed an Irish-speaking priest to act as organiser to the Crann Eithne organisation. In this organisation every parish in the diocese of Raphoe and practically every school district was dealt with. During the day the children attending the schools were exhorted to learn their native tongue and take a patriotic pride in its use. At night, assemblies of the parents and adults were held in the schools and parochial halls. In this way between thirty-five and forty thousand Gaelic speakers in Donegal were specially exhorted to keep the native tongue alive for at least one hour each day. The good effect of this practice is felt to the present day in the number of Gaelic speakers and the enthusiasm for the language produced...'.*⁸

Tugann Séamus Ó Grianna cuntas gearr dúinn ina dhírbheathaisnéis faoi stair chointinneach na heagraíochta:

⁶ An obair chéanna, chóir a bheith, a bhí ar siúl ag Séamus Ó Grianna roinnt blianta ina dhiadh sin faoi Aireacht na Gaeilge. Féach, Nollaig Mac Congáil (eag.), *Scribhinní Mháire 2: Na Blíanta Corracha* (Coiscéim, 2003).

⁷ *Irish Independent* (9.11.34, 2).

⁸ Cuntas ag A.B. ar an 'Crann Eithne Movement' ar *The Derry Journal* (8.10.20, 6). Féach, festa, Pádraig S. Ó Baoighill, *Cardinal Patrick O'Donnell 1856-1927* (Foilseacháin Chró na mBotháin, 2008) 266-71.

Scríobh Séamus P. Craig dán molta ar an eagraíocht, mar atá, 'Crann Eithne', a foilsíodh ar *The Irish Weekly and Ulster Examiner* (20.9.13, 12 agus 27.9.12, 12)

Na blianta roimhe sin chuir cléir Thír Chonaill feis ar bun agus scar siad le Conradh na Gaeilge. Is é mo bharúil gur ar Choiste Gnótha an Chonartha a bhí an chuid ba troime den locht. NÓ ní raibh rud ar bith i bhFeis Thír Chonaill a bhí in aghaidh bhunreacht an Chonartha. Bhíodh an fheis acu i gcónaí lá saoire, agus bhíodh an tAifreann acu sa pháirc ar maidin. Ach níor pháirt ar bith den fheis an tAifreann. Agus ní mheasaim go raibh bacáil ar lucht creidimh ar bith eile seirbhís dhiaga a bheith acu sa cheann eile den chuibreann, dá mba mhian leo é. Ar ndóigh, b'fhéidir an fheis a bheith ann tráthnóna mar a bhíodh na feiseanna eile. Ach bhí gnoithe polaitíochta sa scéal festa. Bhí greim mór ag *Hibernianism* ar an chondae san am sin. Agus gach rud leis an rud eile, ní raibh fonn rómhór ar an Chonradh ná ar Thír Chonaill a theacht chun socraithe le chéile...⁹

Pearsa láidir tábhachtach a bhí sa Chairdinéal Ó Dónaill¹⁰ i rith a shaoil a bhí gníomhach i gcúrsaí polaitíochta, léinn, eaglaise, pobail agus teanga go náisiúnta agus ina chontae dúchais féin. Cainteoir dúchais a bhí ann agus, gan bhréag gan áibhéil, ba mhór a ghean ar a theanga dhúchais agus an tacaíocht a thug sé di.¹¹

It [the bilingual programme in the Gaeltacht] is due primarily to Dr. O'Donnell. Bishop of Raphoe. He realised the absurdity of teaching children in a language they did not understand. At conferences in Maynooth he got the other bishops whose dioceses embraced Gaeltacht districts to consider it.

⁹ *Saol Corrach* (Cló Mercier, 1981) 144-5

¹⁰ ‘He was active in the cause of land reform and was a member from its inception of the Congested Districts Board, and also served on various other public bodies and commissions. After the death of Parnell in 1891 he helped reunify the Irish Party, and in 1900 he presided at the National Convention which elected Redmond as leader of the Party. In the area of Irish education he contributed much as Rector of the Catholic University, as a member of the Governing Body of the National University of Ireland, and as representative of the bishops on the Killanin Commission of 1918...’ in Brenda O’Hanrahan, *Donegal Authors: a Bibliography* (Irish Academic Press, 1982) 205.

Ní miste a lua anseo festa go raibh bolscaireacht ar síl aige ar son na Gaeilge i nuachtáin Mheiriceá festa, mar shampla, sa tsliocht seo a leanas uайдh ar an *Irish World*:

Neither the memories of the past, dear as they are to us all, nor the service of antiquarian research would move the hard workers of today to devote their lives to the revival of Irish if the language in itself were not a noble language. But hear it well spoken in conversation, argument, sermon, or poem, and a man of Irish fibre is conscious that he is listening to the language, the one language that touches every chord of his feelings, sounds the depths of his heart, follows the turns of his mind, and expresses the yearnings of his whole being...’ ar An Claidheamh Soluis, Iml. 1 Uimh. 5 (15.4.99, 75).

¹¹ An tArd-Easpag Ó Dónaill ag caint ar an *Irish Independent* (7.2.24, 9): ‘Cuireann sé áthas mo chróidhe orm,’ ars eisean, ‘bheith annseo imeasg Gaedheal an bhaile seo atá ag obair chomh duthrachtach ar son teangaidh ár máthara. Tá sibh ag déanamh na h-oibre is uaisle thig le Gaedheal a dhéanamh. Tá sibh ag coinnilt beo agus ag leathnú sean-chainnt na h-Éireann - anam ár dtíre. Níl rud níos fearr thaiteann liom ná bheith ag éisteacht le mo theangaidh dhúthchais féin á labhairt ag sgaibhte daoine mar seo, agus bheith ag seanchus leobhtha.’

Bhí [sé] ar chomhairle an Chéad Oireachtas’ (Donncha Ó Súilleabhaín, *Athbheochan na Gaeilge: Cnuasach Aistí* (Conradh na Gaeilge, 1998) 229-30).

Finally they approached the Board of Education and got sanction for the bilingual programme.¹²

Tharla, áfach, gur éirigh easaontas mór idir an Cairdinéal agus lucht tacaíochta Chonradh na Gaeilge, ar chúiseanna a bhain le cúrsaí polaitíochta, le cúrsaí creidimh agus le cúrsaí pearsantachta nach gá dul isteach iontu go mion anseo,¹³ agus chuir an Cairdinéal a eagras féin ar bun, mar atá, *Crann Eithne*,¹⁴ agus coláiste samhraidh dá gcuid féin, Coláiste na gCeithre Máistir, i Leitir Ceanainn.¹⁵ Chomh maith leis sin ba leis Feis Thír Chonaill a níthí a thionól achan samhradh. Rinne an scoilt seo idir an dá dhream díograiseoirí aimhleas na Gaeilge sa chontae ar feadh na mblianta.

Nuair a bhí *An Crann*, mar atá, an iris a bhain leis an eagraíocht, i mbarr a réime, cén bhail a bhí ar an Ghaeilge i bhfoirm chlóite i nDún na nGall? Ar an chéad dul síos bhí leabhair Ghaeilge, scríofa i gcanúint Dhún na nGall, ar an ghanachuid amach is amach - d'fhéadfaí a rá gur ábhar foghlama agus béaloidis is mó a bhí ann.¹⁶ Cad é fá na nuachtáin logánta?¹⁷

No Irish in any of the papers circulating in this district with the exception of a column once a week in the Derry Journal.¹⁸

¹² Sliocht as aiste le Máire i gCnuasach Shéamuis Uí Ghrianna, Leabharlann James Hardiman, Ollscoil na hÉireann, Gaillimh.

¹³ Mhaigh Lughaidh Breathnach i litir leis a foilsíodh ar *Scéala Éireann* (10.2.39, 8): 'When I came to Donegal, I found that the Gaelic League - owing to a stupid quarrel of its making - had no footing whatever in the county and that practically the only organisation that was doing anything for the language movement was Feis Tirchonaill, which was controlled and run by the Bishop and clergy of Raphoe.'

¹⁴ Eithne an t-ainm a bhí ar mháthair Cholm Cille, naomh mór na gConallach.

¹⁵ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú ar an aighneas seo in 1882-1982 *Beathaisnéis a Dó* (An Clóchomhar, 1990) 98-9. Féach, forsta, ar: Tomás Ó Fiaich, 'Pádraig Cairdinéal Ó Dónaill' in Micheál Ó Máirtín (eag.), *Measca Uladh II* (Coiste An tUltach, g.d.) 11-30 agus Niall Mór, 'An Cáirdinéalach Ó Domhnaill' in *An tUltach*, Iml. 3, uimh. 1 (Mí na Feil' Bríghde, 1926) 4. De thairbhe an choláiste seo a cuireadh ar bun sa bhliain 1907, féach, Donncha Ó Súilleabháin, *Athbheochan na Gaeilge* (Conradh na Gaeilge, 1998) 127-8.

¹⁶ Féach, Nollaig Mac Congáil, 'Stair Litríocht Ghaeilge Dhún na nGall le Céad Bliain Anuas' in William Nolan, Liam Ronayne, Mairead Dunlevy (eds.), *Donegal: History and Society* (Geography Publications, 1995) 704-10 ach go háirithe.

¹⁷ Ní fiú trúcht ar na nuachtáin náisiúnta ar an ócaid ó tharla nach raibh aon aird ag an *Irish Independent* ná ag an *Irish Times* ar an Ghaeilge ag an am.

¹⁸ Séamus Ó Grianna, 'Cúis na Gaeilge,' *The Derry Journal* (4.2.21, 6).

Is mithid taighde a dhéanamh ar thábhacht *The Derry Journal* in Athbheochan na Gaeilge taobh thiar den Bhanna ó thíos na hAthbheochana ar aghaidh, rud atá idir láhma agam.

Sin an nuachtán, mar atá, an *Journal*, is mó a raibh tóir ag gnáthmhuintir Dhún na nGall air idir Bhéarlóirí agus Ghaeilgeoirí ag túis na haoise seo caite.¹⁹ Cuimhnítar, mar shampla, ar na húdair Ghaeilge a bhí ag scríobh ar *The Derry Journal* in imeacht na mblianta m.sh. Seán Mac Meanman, Fionn Mac Cumhaill, Séamus Ó Grianna, Aindrias Ó Baoill srl.

I dtaca leis an nuachtán eile a bhíodh á léamh ag an am sin i nDún na nGall, bhí an méid seo a leanas le rá ag Máire faoi:

Chuir mé an scéal roimh an *Derry People* mar tá sé i gcónaí i leith na Poblachta agus ag caint ar fheill na Sasana. D'iarr mé air beagán beag Gaeilge a thabhairt gach seachtain. Ach ní thug sé lá airde orm.²⁰

Agus, ar ócáid eile:

*No Irish papers or magazines reach the parish except An Crann which very few read.*²¹

Cad é fá iris oifigiúil na Gaeilge? Nach raibh éileamh ar an iris sin i measc na gConallach? Is cosúil nach raibh.

*When shall we get Gaelic articles on politics, literature, economics, arts and sciences? This is the question which would be asked in Donegal (by those who would bother their heads asking any question about the language), for not one in a hundred of the people of Donegal know that there is in existence a weekly paper dealing in Irish with the above-mentioned topics. Go into any newsagent from Malin to Glencolmcille and ask for *Misneach*²² and the man behind the counter will look at you in surprise and ask "What's that?" An Irish paper - the organ of the Gaelic league. "No, then, we don't keep it because nobody ever asks for it." The paper is published weekly in Dublin and has a circulation of only 3,000 copies. If Donegal gave support to the paper proportionate to the number of Irish speakers in the county, it would dispose of 500 copies weekly. This is what we should do. Now, what are we doing in reality? Eleven copies of *Misneach* came to Donegal last week.*²³

¹⁹ Is cuimhin linn Proinsias Bheagaide: 'Ina dhiaidh sin bhí sé ag léamh an *Derry Journal* go dúthrachtach... D'fhág Proinsias an páipéar ar an tábla go cúramach. Ní ligfeadh sé an páipéar a chur amú mar a ní daoine ar furast dóibh a gceannacht. Bhí cruach pháipéar sa teach, iomlán a bhfuair sé le deich mbliana. Léigh sé ó bhun barr achan cheann riamh acu, agus bhí aithne aige ar na daoine a bhí ina gcónaí sna páipéir...', Seosamh Mac Grianna, *An Druma Mór* (Oifig an tSoláthair, 1969) 53-4.

²⁰ *Misneach* (2.4.21, 3).

²¹ Séamus Ó Grianna, 'Cúis na Gaeilge,' *The Derry Journal* (4.2.21, 6).

²² Foilsíodh an chéad eagrán de *Misneach* ar 22 Samhain, 1919, agus foilsíodh an t-eagrán deireanach ar 1 Iúil, 1922. Páipéar Chonradh na Gaeilge a bhí ann agus thíainig sé ar an tsaoil nuair a cuireadh deireadh le *Fáinne an Lae*.

²³ Séamus Ó Grianna, 'Cúis na Gaeilge,' *The Derry Journal* (21.1.21, 7).

Gan amhras, chan ionann stair na litearthachta i nDún na nGall agus i gcontaetha eile sa thír seo agus is mó is fíor sin i gcás na Gaeilge ná i gcás an Bhéarla.²⁴

*Along with promising to finance the publication of school books, **Aireacht na Gaeilge** has decided to subsidise Gaelic papers and magazines. Accordingly, **An Stoc**,²⁵ **An Branar**,²⁶ **An Lóchrann**²⁷, and the rest of the Gaelic magazines published in the South and West will get a share while Tirchonaill gets nothing because we have no Gaelic magazine. To my mind the publication of a monthly magazine in Ulster Irish ranks next in importance to the question of schoolbooks. We have in Tirchonaill, geographically speaking, the biggest **Gaeltacht** in Ireland, stretching, as it does, from Malin to Glencolmcille. It would be a great stimulus to the revival of Irish if the people within that area could be supplied in their own native dialect with accounts of the topics and events that interest them instead of having to read them in English.*²⁸

Is léir sa chaint sin thus ar fad ag Máire, go bhfuil leithcheal iomlán á dhéanamh aige ar *An Crann* ar chúiseanna a léireofar amach anseo.

Maidir le stair *An Crann* féin, is maith is eol dúinn faoi seo gur chuir An Cairdinéal Ó Dónaill agus *Crann Eithne* ar bun í. Breathnaítear níos mine agus níos cúramaí ar a stair agus a cuspóir anseo:

*'For the glory of God and the honour of Ireland' - the well-known motto of Tirconaill's Four Masters - is justly adopted by this Journal. When the idea of a Gaelic publication was first suggested to the Most Rev. Dr. O'Donnell by Dr. E. Curtis,²⁹ Trinity College, Dublin, the project was that of a monthly Ulster magazine entirely in Irish.³⁰ Many Gaelic friends were most anxious to see such a periodical. Others equally eager for language propaganda, strongly favoured a bilingual monthly. Important questions connected with circulation, price, production, matter and management were duly considered by the Tirconaill Feis Committee, under the guidance of the Bishop of Raphoe. The practical result for the present is that **An Crann** goes forth as a bilingual quarterly. Those who prophecy an unfavourable reception for this envoy of Gaelic language, literature and history may be reminded of Queen Maeve's*

²⁴ Féach, Nollaig Mac Congáil, 'Stair Litríocht Ghaeilge Dhún na nGall le Céad Bliain Anuas' in William Nolan, Liam Ronayne, Mairead Dunlevy (eds.), *Donegal: History and Society* (Geography Publications, 1995) 697-712.

²⁵ 1917 – 1920, 1923 – 1931. Míosachán a bhain le hOllscoil na Gaillimhe a bhí anseo. An tAthair Tomás Ó Ceallaigh, Tomás Ó Máille agus Liam Ó Buachalla a bhí i mbun na hirise.

²⁶ 1919 – 1920, Baile Átha Cliath.

²⁷ *An Lóchrann* (1907-1931). Míosachán as Gaeilge amháin a bhí san iris seo a bhain le Trá Lí agus Corcaigh. An Seabhad agus Séamus Ó Súilleabhán a bhí mar eagarthóirí. Seanlitríocht, báloideas, dinnseanchas srl. is mó a bhíodh san iris.

²⁸ Séamus Ó Grianna, 'Cúis na Gaeilge - Canúint Chúige Uladh,' *The Derry Journal* (22.4.21, 6).

²⁹ Ceapadh Edmund Curtis ina ollamh le stair i T.C.D. sa bhliain 1914. Féach, Robert Welch, *The Oxford Companion to Irish Literature* (Clarendon Press, 1996) 129-30.

³⁰ Tháinig sé sin i gceist ar thoradh moille le bunú *An tUltach* sa bhliain 1924.

*words to Fergus MacRoy: "Fear not," said she, "for it is not ever a custom of Ulstermen to offer reproach to envoys." Already in Tirconaill itself over three thousand copies have been specially ordered.*³¹

Ar an chéad dul síos, caithfear a admháil nár éirigh le *An Crann* ceann de na chéad chuspóirí sin a bhaint amach, mar atá, go bhfoilseofaí í ceithre huaire sa bhliain, mar atá, aimsir na Féile Pádraig, Cholm Cille, Adhamhnáin agus na Nollag. Seo mar a bhí i ndáiríre, áfach: 1916 - eagrán amháin; 1917 - ceithre cinn; 1918 - trí cinn; 1919 - beirt; 1920 - trí cinn; 1921 - beirt; 1922 - beirt; 1924 - eagrán amháin.

Iris dhátheangach a bhí ann ón túis,³² rud a raibh ciall leis de thairbhe nach raibh cúrsaí litearthachta thar mholadh beirte sa chontae san am agus nach raibh stádas na Gaeilge chomh hard ná chomh measúil faoin Rialtas a bhí ann san am agus a bheadh ar ball nuair a beadh Rialtas dúchasach i réim. Ní fhéadfaí bheith ag súil go léifí an iris ar fud na tíre ó tharla gur cuireadh ar an tsaol í an chéad lá riamh mar iris Chonallach.

Dá bhféachfaí le hachoirme a thabhairt ar chuspóirí éagsúla *An Crann* i bhfianaise stair a bunaithe agus ag cuimhneamh ar na daoine a chuir ar bun í, chaithfeá iad seo a chur ar thús cadhnaíochta: an Ghaeilge agus canúint Ghaeilge na ndaoine i nDún na nGall a chur os ard; scríbhneoireacht Ghaeilge den uile chineál a chothú i measc na gConallach; béaloideas na Gaeilge a bhreacadh síos; bolscaireacht a dhéanamh ar son léann, stair agus seandálaíocht na hÉireann; aird a tharraingt ar thábhacht agus stair an chreidimh in Éirinn agus ar chúrsaí na hEaglaise i gcoitinne; léiriú a thabhairt ar shaol Mheiriceá; eolas a scaipeadh maidir le cúrsaí eolaíochta, talmhaíochta, sóisialta, cothú sláinte agus cúrsaí tábhachtacha comhaimseartha eile a bhain leis an tsochaí i gcoitinne. Is léir, mar sin, nach iris theoranta Ghaeilge amháin a bhí i gceist le *An Crann* ach iris a d'fhéach le freastal a dhéanamh ar chuid mhór tránnna mar a rinne irisí dátheangacha eile an ama sin.

³¹ *An Crann*, Uimh. 1 (An Nodlaic, 1916) 21.

³² Ní raibh ach fíorbheagán irisí i nGaeilge amháin sa tir ar fad ar fáil san am.

Tugtar túis áite don Ghaeilge ón chéad eagráin ar aghaidh:

Dá dtabharfaidhe saoirse d'Éirinn a márach, agus ar son na saoirse sin dá n-aontóchadh Eireannaighe go bhfágfadh siad thíos in uaigh an dearmaid go deó a dteanga agus gach nidh a bhaineas léi - a stáir, liteardhacht, a gceol a gcleachtaighthe, agus cuimhne na laoch agus na mairtír atá dílis do chroidhe gach fíor-Eireannaigh - deirim ós árd go mbéadh an luach ró-dhaor agus go mbéadh an iadhbairt ró-mhór. Ní bhéadh 'san tsaoirse sin acht bréag, oir ní bhéadh anam, no croidhe, no spiorad, no fearamhlacht, no tír-ghrádh go leór ins na daoinibh le beannachaibh agus le sólasaibh saoirse do ghlaicadh mar ba chóir.³³

Má cuireadh *An tUltach* ar bun sa bhliain 1924³⁴ le canúint Chúige Uladh a chosaint agus a chur chun cinn, bhí *An Crann* chun tosaigh air maidir le caint dhúchasach Dhún na nGall a chur gos ard. Ar bhealach, réitigh *An Crann* an bealach do *An tUltach* agus do Chomholtas Uladh idir sin is tráthas. Tá creidiúint mhór ag gabháil do Shéamus Ó Creag, eagarthóir na hirise, as túis áite a thabhairt do chaint dhúchasach Dhún na nGall san iris agus as foclóir a thabhairt go rialta ag cur síos agus míniú a thabhairt ar na focail, leaganacha, foirmeacha Conallacha a bhí le fáil ar leathanaigh

³³ P., 'An Ghaedhilic,' *An Crann*, Uimh. 1 (An Nodlaic, 1916) 10.

³⁴ 'Scaradh agus dealaíodh Gaeil Uladh is Cho. Lú óna gcomhbhráithre Gaeilge sa chuid eile d'Éirinn, agus ó Chonradh na Gaeilge féin, dá ndéarfaí é.

B'fhada roimhe sin a bhí a leithéid á thuar, dá dtabharfaí faoi deara é. Riamh geall leis ó bunaíodh Conradh na Gaeilge bhí áitithe ag formhór Ghaeilgeoirí Uladh orthu féin go raibh an saol mór ina gcoinne agus glan in aghaidh an chanúint Ghaeilge a bhí acu, go raibh a gceart á cheilt d'aonghnó orthu. Ar feadh i bhfad ba iad Muimhnigh agus Connacthaigh is mó a bhíodh ag scríobh leabhar – ní nár locht orthu. Ansin, tar éis bhunú an Stáit sa bhliain 1922, agus nuair a ordaíodh nár bh fholáir ordúithe agus scríbhinní oifigiúla a chur amach i nGaeilge chomh maith le Béalra, ba ghá foireann aistritheoirí a bheith ann chuige sin. Bunaíodh Rannóg an Aistriúcháin chun obair aistriúcháin an Oireachtais a dhéanamh, agus cuireadh in iúl do na Ranna Stáit go bhféadfaidís leas a bhaint as an Rannóig sin dá mba ghá sin leo. Ar ámharaí nó ar mí-ámharaí an tsaoil, tharla gur dhaoine arbh í canúint na Mumhan ba threise acu a ceapadh ar an bhfoireann aistriúcháin... agus bhí a rian sin, ar ndóigh, ar a dtagadh óna lámha.

É sin go léir, ní foláir – agus a rá gur leabhair le húdair Mhuimhneacha is Chonnachtacha ar fad geall leis a bhíodh mar théacsá Gaeilge sna scoileanna – a spreag Ultaigh áirithe chun teacht i gceann a chéile i mBaile Átha Cliath i mí na Nollag 1923 agus Comholtas Uladh a bhunú d'aonghnó chun 'Gaedhilic Uladh a chur ar aghaidh.' (Aindrias Ó Muimhneacháin, *Dóchas agus Duainéis* (Cló Mercier, g.d.) 135-6).

Is léir nach raibh na Connacthaigh róshásta go raibh canúint na Mumhan ar thus cadhnaíochta i gcúrsaí Gaeilge ach an oiread má ghéillimid dá bhfuil le rá ag 'Sean-Ghaedhilgeoir.'

'Dubhramar an tseachtmhain seo a ghabh tharainn más í canamhaint Chúige Mumhan is mó a bheas le fagháil i leabhraibh agus i bpáipéir nuайдheachta Gaedhilge gur gearr go mbidh canamhaint Chúige Chonnacht sa gcoirnéal ar fad. Tá dainséar freisin go gcuirfeadh an diugáil agus an bearradh atá dá dhéanamh faoi láthair ar leitriughadh na bhfocal canamhaint Chonnacht faoi chois. Tá na Muimhnigh ag dochtuireacht ar an leitriughadh do réir a gcanamhna féin agus ós iad atá ag scríobhadh an chuid is mó den Ghaedhilge atá an pobal a fagháil le léigheadh sé is dóighthe de gurab aca a bheas an ceann is fearr leis an leitriughadh mar an gcéadna,' 'Ár dTeanga Féin' ar *The Connacht Tribune* (6.11.20, 2).

na hirise. Múinteoir scoile a bhí ann agus i leabhair eile dá chuid, d'fhéach sé le caint na ndaoine a bhreacadh síos agus a mhíniú agus a chur os comhair an tsaoil. An tréith sin, mar atá, an dílseacht do chaint na ndaoine atá ar thús cadhnaíochta san iris seo, a mheall laoch mór na Gaeilge Peadar Ua Laoghaire (Canónach) le bheith ina chrann taca ag an iris agus le hábhar a chur i gcló ann go rialta chóir a bheith ón túis.

Tá aon chuma amháin i n-a gcuireann an *Crann* so athas mór ormsa. Measaim comh fada agus a théidhan m'eolas, go sgríobhtar an Ghaedhluinn ins na sgéilíníbh seo agus ins na h-aisteachaibh eile sa pháipear, díreach mar a h-airíghtear í amach a béalaibh na sean daoine. Siné an ceart.³⁵

Ba mhór ag fear eagair *An Crann* tacaíocht Uí Laoghaire agus chan iontas ar bith, mar sin, go raibh píosaí leis i gcló ar *An Crann* ocht n-uaire sna blianta tosaigh. Mhol sé foclóir de leaganacha Ultacha a chur le gach aon eagrán agus rinneadh dá réir as sin amach.

De thairbhe scríobh na canúna dúchasaí Gaeilge de, d'éirigh le *An Crann* chóir a bheith achan scríbhneoir Conallach Gaeilge - nó ábhar scríbhneora uaireanta – a raibh an Ghaeilge ó dhúchas aige/aici a mhealladh le scríobh inti sna chéad bhlianta, scríbhneoirí a raibh leabhair maíte orthu roimhe sin nó a scríobhfadh leabhair i gceann na haimsire, scríbhneoirí a raibh dlúthbhaint acu le hAthbheochan na Gaeilge sa chontae, daoine a bhain leis an tseanghlúin de lucht Athbheochana agus a bhain leis an ghlúin a bhí ag teacht chun cinn. Bhí ceangal amháin idir an dá dhream, mar atá, a ngean ar Ghaeilge dhúchasach Dhún na nGall. Is fiú liosta a dhéanamh de na húdair ba cháiliúla acu agus ar mhinic dóibh lorg a gcuid peann a fhágáil ar leathanaigh na hirise i gcaitheamh na mblianta: Eoin agus Séamas Ó Searcaigh, Seaghan Mac Meanman, Brighid Ní Dhochartaigh, Pádraig Mac Giolla Chearra, A. P. Mac an Bhaird, Micheál Óg Mac Pháidín, Doiminic Ó Ceallaigh srl. Agus bhí go leor eile ann nár foilsíodh ach píosa amháin nó dhó dá gcuid scríbhneoireachta ar an iris. Is

³⁵ Peadar Ua Laoghaire, 'An Crann,' *An Crann*, Uimh. 2 (Féil Pádraic, 1917) 1.

léir, mar sin, gur ardán tábhachtach do chanúint Dhún na nGall mar rud amháin a bhí in *An Crann*.³⁶

Cén sórt irise a bhí in *An Crann*? Is léir go ndeachaigh dhá iris dhátheangacha i bhfeidhm go mór ar *An Crann*, mar atá, *An Gaodhal* (1881-1904) thall i Meiriceá agus *Irisleabhar na Gaedhilge* (1882-1909) abhus. Ar dhóigh, glacadh leis an bheirt sin mar mhúnla don iris seo agus is léir na pointí gaoil agus na ceangail láithreach.

Irisí dátheangacha a bhí sa triúr.

Ardán a bhí in *An Crann* don scríbhneoireacht Chonallach Ghaeilge idir phrós agus filíocht. Deis a bhí san iris seo le scríbhneoirí Gaeilge Dhún na nGall a mhealladh, a chothú agus a thabhairt i gceann a chéile agus an t-URLRequest a bheith fúthu féin in iris liteartha:

Má thig leat sgeul úr no tráchtas a chumadh, no sean sgeul maith a chur síos, cuir chugainn é. Má thig leat dán no amhran a chumadh, béidh luthghair orainn é a fheiceal, agus má thaitnígheann sé linn cuirfear a gclódh é. Mar gceudna, má tá sean amhran no sean dán agat nar cuireadh ariamh a roimhe a gclódh, ba mhaith linn é a fhaghail, agus ma tá mathas air bith ann cuirfear sa Chrann é.³⁷

Bhí an dá rud i gceist, nuacheapadóireacht agus athspíónadh ar ábhar béaloidis. Rinneadh an nuacheapadóireacht idir phrós agus filíocht. Scríobhadh aistí ar an uile chineál ábhair. D'fhéadfáí *Who's Who* na nGaeilgeoirí Ultacha agus Conallacha ach go háirithe an ama sin a thiomsú ó leathanaigh *An Crann*. Orthu sin bhí: Séamus Ó Creag, Eoin agus Séamus Ó Searcaigh, Seaghan Mac Meanman, Brighid Ní Dhochartaigh, Antoine Ó Dochartaigh, Fionn Mac Cumhaill, A.P. Mac an Bhaird, Micheál Ó Mac Pháidín, Doiminic Ó Ceallaigh, Domhnall Mac Diarmada, Seán Mac Maoláin srl. Is spéisiúil an rud é go ndearna *An Crann* aithris ar nós a chleacht *Irisleabhar na Gaedhilge* roimhe sin le *Séadna* (nó cuid de), mar atá, saothair fhada phróis a fhoilsiú *seriatim* ó eagrán go heagrán. Sin go díreach an rud a rinneadh le

³⁶ Is fiú a lua anseo forsta gur bhain na scríbhneoirí sin le chóir a bheith achan cheantar Gaeltachta sa chontae.

³⁷ *An Crann*, Uimh. 1 (An Nodlaic, 1916) 2.

Teagasc na Máthara le Séamus Ó Creag féin, agus le *An Gobán Saor* le Peadar Ua Laoghaire. Eisceacht a bhí i bPeadar Ua Laoghaire i measc scríbhneoirí na hirise seo de thairbhe gur Mhuimhneach é ach, thairis sin, luigh an nós a bhí aige caint na ndaoine a scríobh agus gnáthshaol na ndaoine a léiriú le fealsúnacht na hirise seo agus cuireadh fáilte roimhe. Cuireadh fáilte chroíúil fosta roimhe mar gheall ar a chéimíocht náisiúnta i saol agus i litríocht na Gaeilge.

Saothraíodh sean-léann na Gaeilge .i. eagarthóireacht ar théacsanna ag Éamonn Ó Tuathail,³⁸ E. Curtis³⁹ agus eile agus breacadh síos leaganacha de dhánta diaga agus d'amhráin ón bhéaloideas, gnás a cleachtadh in irisí luatha eile na hAthbheochana

Scríbhneoirí Rialta ar *An Crann*.

Séamus Ó Creag (1863-1934). Bhí baint lárnach aige le bunú *Crann Eithne* agus ba é an chéad eagarthóir é ar *An Crann*.⁴⁰ Eisean a stiúir agus a choinnigh an íris ar an tsaol ar feadh na mblianta. Bhí sé ar na daoine ba thábhactaí i measc cheannródaithe na hAthbheochana i nDún na nGall agus b'fhiú go mór a thuilleadh taighde a dhéanamh faoi amach anseo.

Séamas Ó Searcaigh (1887-1965), cainteoir dúchais ó Oileán na Cruite a bhí ann. Fear mór teanga, béaloidis agus léinn a bhfuil tábhacht mhór ag baint leis de thairbhe stair na hAthbheochana de i nDún na nGall ach go háirithe. Ní gá ach a bhaint le Coláiste Uladh ó am a bhunaithe sa bhliain 1906 ar aghaidh agus a bhfuil i gceist leis sin a lua le go dtuigfear a stádas i nDún na nGall.⁴¹ Tá sé ar shlí a ráite anseo go raibh

³⁸ Éamonn Ó Tuathail, ollamh le Gaeilge i gColáiste na Tríonóide, agus scoláire a raibh spéis ar leith aige i nGaeilge Chúige Uladh. Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in 1882-1982 *Beathaisnéis a Dó* (An Clóchomhar, 1990) 138-40.

³⁹ An tOllamh Edmund Curtis, ollamh le stair i gColáiste na Tríonóide. Féach, Robert Welch, *The Oxford Companion to Irish Literature* (Clarendon Press, 1996) 129-30.

⁴⁰ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in 1882-1982 *Beathaisnéis a Trí* (An Clóchomhar, 1992) 87-8 agus ag Brenda O'Hanrahan, *Donegal Authors: a Bibliography* (Irish Academic Press, 1982) 70-1.

⁴¹ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in 1882-1982 *Beathaisnéis a hAon* (An Clóchomhar, 1986) 62 agus ag Aodh Ó Cnáimhsí air in Nollaig Mac Congáil (eag.) *Scríbhneoireacht na gConallach* (Coiscéim, 1990) 68-78.

ceangal éigin ag tromlach na ndaoine a bhí ag scríobh ar *An Crann* le Coláiste Uladh am éigin ina saol roimhe sin.

Eoin Ó Searcaigh, deartháir le Séamas Ó Searcaigh, a bhí ar dhuine d'eagarthóirí an Ghúim lá ab fhaide annónn. Níor scríobh Eoin aon leabhar riamh ach tá neart aistí maíte air.

Brighid Ní Dhochartaigh (1884-1961), cainteoir dúchais as Fánaid a chaith a saol ag múinteoireacht. Foilsíodh cúpla leabhar léi sna fichidí.⁴²

Seaghán Mac Meanman (1886-1962),⁴³ cainteoir dúchais ón Cheann Gharbh. Poblachtánach, múinteoir agus fear béaloidis den scoth a bhí ann. Tá roinnt mhaith leabhar scríofa aige. Ba dhuine é Seaghan ar mhór leis a chanúint féin chomh maith le báloideas, stair agus seanchas a cheantair féin. Tá a shliocht ar na píosaí scríbhneoireachta leis a foilsíodh ar *An Crann* sular tugadh bata is bóthar dó, más fíor.⁴⁴

Antoine Ó Dochartaigh (1863-1932), múinteoir agus cainteoir dúchais ó Oileán na Cruite. Duine den chéad ghlúin de lucht na hAthbheochana i nDún na nGall a bhí ann. Cara leis an Chairdinéal a bhí ann fostá agus bhí baint aige le Coláiste na gCeithre Máistri.⁴⁵ I bhfógra báis faoi, scríobh Eoin Ó Searcaigh an méid seo a leanas faoi:

Nuir nach rabh ann ach gasúr beag boideach chulaidh sé ó n-a athair agus ó n-a mháthair cuid mhór sean-scéalta breaghtha, sean-fhocla, sean-abhráin, paidreacha agus dáonta diadha a mhair go buan ina chuimhne... Is ádhmhail go dearbhtha d'Éirinn indiu go bhfuil saothar an Dochartaigh le faghail ins na sean-pháipéir nuaidheachta a cuireadh i gclódh gach am le dhá fhichid bliadhain. An t-eolas a bhí aige agus an seanchus suimeamhail a chruinnigh sé ó na sean-

⁴² Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú uirthi in *1882-1982 Beathaisnéis a Trí* (An Clóchomhar, 1992) 87-8.

⁴³ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in *1882-1982 Beathaisnéis a Dó* (An Clóchomhar, 1990) 61-2. Féach, fostá, Séamus Ó Cnáimhsí (eag.), *Éigse 1988: Seán Bán Mac Meanman* (Coiscéim, 1988).

⁴⁴ Breathnaigh ar a bhfuil le rá ag Máire ar an ócáid níos faide ar aghaidh san alt seo.

⁴⁵ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in *1882-1982 Beathaisnéis a Trí* (An Clóchomhar, 1992) 91-2. Féach, fostá, an cuntas faoi ó Shéamus Ó Searcaigh ar *An Tír* (Samhain, 1932).

daoine cuireadh i gclódh an mhór-chuid de ar pháipéir i nDoire Cholm Cille agus thall i Nua Eabhrach...⁴⁶

Seán Mac Maoláin (1884-1973), as contae Aontroma ach a raibh Gaeilge dhúchasach Rann na Feirste ar a theanga aige. Fear mór i nGluaiseacht na hAthbheochana ó thuaidh, údar bisiúil ar leabhair den uile chineál agus eagarthóir leis an Ghúm i rith a shaoil.⁴⁷

Pádraig Mac Giolla Cheara,⁴⁸ cainteoir dúchais as Fánaid, a ndearnadh canónach de i gceann na haimsire. Bhí Pádraig ina mhac léinn ag Séamus Ó Creag i Leitir Ceanainn agus bhí sé ina shéiplíneach airm sa Chéad Chogadh ar an Mhór-Roinn. An Creagach a d'iarr air nótaí ó láthair an chogaidh a chur ionsair le go gcuirfí i gcló ar *An Crann* iad. As Béarla a thoisigh sé. Seo a leanas a bhfuil le rá aige ar an ócáid:

H-iarradh orm aiste a sgríobhadh fa'n chogadh agus sin chugaibh í. H-iarradh orm a sgríobhadh a mbeurla agus seo bárr na comhairle agus toradh mo shaothair ós bhur gcomhair. Go dearbhtha tá náire ormsa, a beathuigheadh leis an Ghaedhilg, beurla garbh mórfhoclach a chur chuig muintir mo thíre.⁴⁹

As Gaeilge a scríobh sé ina dhiaidh sin. Tá tábhacht mhór ag baint lena chuid cuntas ar *An Crann* faoin chéad chogadh domhanda ó tharla go bhfuil ábhar scríofa ón taobh istigh den Chogadh Mhór as Gaeilge ar an téad sin iontach gann.

Helena Concannon, D.Litt. (1878-1952) *née* Walsh. Rugadh í i gCo. Dhoire. Ba dheartháir léi Lughaidh Breathnach, fear mór Gaeilge agus an chéad bhreitheamh dúiche a cheap an Rialtas dúchais sa bhliain 1922. Bhí sí pósta ar Thomás Bán Ó Concheanainn. Staraí agus údar c. 15 leabhar a bhí inti. Bhí baint aici le cúrsaí

⁴⁶ *Scéala Éireann* (16.11.32, 3). Féach, forsta, Anthony O'Doherty, 'The Voice of a Thousand Years - Saving the Speech of Donegal,' *Scéala Éireann* (15.10.31, 6). B'fhiú go maith enuasach dá chuid aistí a thabhairt le chéile agus a chur i gcló i leabhar.

⁴⁷ Tá leabhar scríofa faoi ar na mallaibh ag Gearóidín Uí Laighléis, mar atá, *Seán Mac Maoláin agus Ceart na Gaeilge* (Cois Life Teo., 2003).

⁴⁸ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in *1882-1982 Beathaisnéis a Trí* (An Clóchomhar, 1992) 54-5. Féach, forsta, ar an alt faoi ag an Ath. Eoghan Ó Frighil ar *Timire an Chroí Naofa* (Meith./Iúil/Lún. 1956) 60-1.

⁴⁹ *An Crann*, Uimh. 4 (Féil Adhamhnain, 1917) 12.

polaitíochta (F.F.) agus bhí sí sa Dáil (Ollscoil na hÉireann) ó 1933 go dtí 1937 agus sa Seanad ó 1938 go dtí 1952. (Is spéisiúil, dála an scéil, go raibh alt lena deartháir i gcló ar *An Crann* ar eagrán na Nollag 1922 agus na Féile Pádraig 1924.) Foilsíodh dán léi faoi Oileán Thoraí agus ceann faoi Aodh Ó Néill agus Aodh Ó Dónaill. Scríobh sí alt fostá dar theideal *Exiles of Erin*.

Fannie O'Doherty.

Sé phíosa ar fad as Béarla le Fannie a foilsíodh ar *An Crann*. Chicago, U.S.A., an seoladh a thugann sí. Is cosúil go raibh sí tráth ina cailín cónaithe i gClochar Loreto, Leitir Ceanainn.⁵⁰ Tá dhá chuntas aici ar a cuid taistil iniarthar Mheiriceá. Iarracht atá anseo ar cheangal a dhlúthú le bunadh Dhún na nGall thar lear. Tá leagan i bhfoirm meadarachta de dhá shalm aici as Béarla agus dán cráifeach móide paidir fostá. Bhí agus tá i gcónaí dlúthcheangal ag bunadh Dhún na nGall leo siúd a d'fhág a gcontae dúchais agus féachadh san iris seo le ceangal a choinneáil leo. Títheart an rud céanna maidir leis an iris *Donegal Annual / Bliaíniris Dhún na nGall*. Má bhreathnaítear ar liosta na síntiúiseoirí san iris sin, aithnítear gaol láidir na neisimirceach leis an chontae.

Francis Joseph Bigger/Séamus Bácaer/ Proinséas Seósamh Bigger⁵¹

Seo duine iontach tábhachtach i nGluaiseacht na hAthbheochana ó thuaidh ag túis an chéid seo caite. Preisbitíreach a bhí ann chomh maith le dlíodóir, náisiúnaí, staraí, fear léinn srl. Cosúil le daoine ar nós Roger Casement agus a mhacasamhail eile, chuidigh sé ar go leor bealaí go praiticiúil agus lena chuid léinn agus scríbhneoirreachta le cúis na Gaeilge a chur chun cinn. Ba mhór an éacht Bigger a fháil le haistí a scríobh ar *An Crann*. Chan amháin sin ach rinne sé pictiúir a sholáthar don iris fostá. Scríobh sé na haistí seo a leanas: 'The Sleeping Hosts of Eire,' 'Gaelic

⁵⁰ Féach, 'Loreto Convent, Letterkenny- a Retrospect,' *An Crann*, Uimh. 2 (Féil Pádraic, 1917) 2-3.

⁵¹ Díol suntais go bhfuil trí leagan éagsúla dá ainm le fáil thall is abhus ar *An Crann*. Féach, Robert Welch, *The Oxford Companion to Irish Literature* (Clarendon Press, 1996) 46-7.

Nomenclature,' 'Glenvar,' 'The Flight of the Earls' agus 'Some Wonder Tales of Uladh.' Ábhar gaisce a bhí ann ag *An Crann* daoine chomh céimiúil sin a mhealladh ionsuirthi.

Micheál Óg Mac Pháidín (1884-1958), cainteoir dúchais as Cill Charthaigh a bhí ina Theachta Dála ag Cumann na nGael agus ag Fine Gael ó 1927 go dtí 1951.⁵² Bhí baint aige leis na hIbeirnigh agus chuidíodh sé leis an Chairdinéal Ó Dónaill agus le Feis Thír Chonaill. Dán Grá ('Mo Chailín Bán') agus dánta tírghrácha leis den chuid is mó ('Mo Dhomhnall Óg / Danny Boy,' 'Mícheal Ó Coilean' agus 'Cáitlín Ní Houlathan') a foilsíodh ar *An Crann*. Thug *An Crann* ardán don fhile Chonallach seo go luath ina shaol.

A.P. Mac a' Bhaird.

Seo é Antan Padruic Mac Mhaid/Mc Mhaid / A.P. Ward (Philadelphia) a raibh píosaí leis i gclóanois is arís ar *An Gaodhal* thall i Meiriceá.⁵³ Tá ceithre phíosa leis i gcló ar *An Crann* agus is ceangal é le gluaiseacht na hAthbheochana abhus in Éirinn agus thall i Meiriceá agus, ar bhealach, is ceangal é idir *An Gaodhal* agus *An Crann*.

Tugann fear eagair *An Crann* an t-eolas seo a leanas dúinn faoi:

A.P. Mac a' Bháird atá na chomhnuidhe a Wilkes Barr anns an Oilean Úr... Rugadh agus tógadh an fíor-Ghaedheal seo anns na Rosa, agus dálta na míltí eile, d'fhág sé a bhaile agus a mhuintir nuair a bhí sé na stóbach, agus chuaidh a ndeoraidheatct. D'éirigh leis go maith anns na Stáit, ná duine cliste tráchtala atá ann, agus da chomhartha sin, tá sé go seasgair sona aniu. Sgolair fir-chliste agus sgaith file an mac seo de shíol na mBárd, agus innean nach bhfacaidh mé fhéin ariamh é, sgríobhann sé annsorm go minic ar chuíos na Gaelge.⁵⁴

Trí dhán agus píosa amháin próis leis a foilsíodh ar *An Crann*.

⁵² Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in *1882-1982 Beathaisnéis a Cúig* (An Clóchomhar, 1997) 92-3.

⁵³ Féach, mar shampla, Fionnuala Uí Fhlannagáin, *Mícheál Ó Lócháin agus An Gaodhal* (An Clóchomhar, 1990) 49-50, 120, 128, 129.

⁵⁴ *An Crann*, Uimh. 1 (An Nodlaic, 1916) 20.

Doiminic Ó Ceallaigh (An Ceallach) (1897-1970).⁵⁵

Cainteoir dúchais as an Dúchoraidh a bhí ann a fuair a chuid meánscolaíochta i gColáiste Adhamhnáin. Múinteoir, file agus iriseoir a bhí ann i rith a shaoil. Níl aon leabhar Gaeilge maíte air ach d'aistrigh sé an dírbheathaisnéis *My Story* le Paddy the Cope⁵⁶ ar *Amárach*. Cúpla píosa próis atá aige ar *An Crann* agus caithfidh sé go bhfuil siad ar na chéad phíosaí scríbhneoireachta a rinne sé. Ba dheartháir leis Peadar Ó Ceallaigh, an fear a chuir coláiste Gaeilge ar bun ar an Dúchoraidh agus ar Árainn Mhór, a raibh baint mhór aige leis an eagras Muintir na Gaeltachta agus a bhí ina eagarthóir ar *Amárach* cuid mhaith dá shaol.

Aindrias Ó Baoighill⁵⁷

Scríbhneoir Gaeilge as comharsanacht na nGleanntach a bhí ann a raibh dlúthbhaint aige le Gluaiseacht na Gaeilge. Ó thaobh na Gaeilge de, bhí sé ina mhúinteoir, ina úrscéalaí, ina aistritheoir agus ina iriseoir. Bhí baint fhada aige le *An tUltach*.

Éamonn Ó Tuathail

Éamonn Ó Tuathail, ollamh le Gaeilge i gColáiste na Tríonóide, agus fear a raibh spéis ar leith aige i nGaeilge Chúige Uladh.⁵⁸ Duine eile de lucht léinn na Gaeilge san am a raibh baint acu leis an fhoilseachán seo.

Eithne Ní Chumhaill

Seo bean a raibh baint aici le Cumann na mBan agus a chaith tamall 'fé ghlas ag Gallaibh.' Foilsíodh aistí léi fostá ar *An Barr Buadh, Irish Freedom, An Phoblacht, Republican Congress* agus *The Nation*.

⁵⁵ Féach, Brenda O'Hanrahan, *Donegal Authors: a Bibliography* (Irish Academic Press, 1982) 221-2. Profile: *Scéala Éireann* (31.8.57).

⁵⁶ London: Cape, 1939.

⁵⁷ Chuir Anraí Mac Giolla Chomhaill dhá chnuasach dá chuid aistí i gcló in *Fiach Fánach: Díolaim Aistí as An tUltach 1952-1971* (Coiscéim, 1992) agus *Cnuasach na Finne* (Coiscéim, 1993). Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in 1882-1982 *Beathaisnéis a Trí* (An Clóchomhar, 1992) 64.

⁵⁸ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in 1882-1982 *Beathaisnéis a Dó* (An Clóchomhar, 1990) 138-40.

Cú Uladh

Duine iontach tábhachtach i stair na hAthbheochana agus na tíre a bhí ann nó chaith sé a shaol ag scríobh agus ag glacadh páirte i nGluaiseacht na Gaeilge agus ag plé le cúrsaí polaitíochta. Bhí sé ar an chéad scríbhneoir Gaeilge i nDún na nGall i ré na hAthbheochana. Fear ildánach, móruchtúil, díograiseach a bhí ann i rith an shaoil.⁵⁹

Domhnall Mac Diarmada

Bhí aithne ar Dhomhnall mar fhile Ghaoth Bearra. Chomh maith le *Gaoth Bearra na dTonn* a chumadh, d'aistrigh sé *Mac an Deoraí* agus *Báitheadh Árann Mhóir*.

Pádraig Mac Seagháin⁶⁰

Múinteoir agus cigire as Teileann a bhí ann a raibh spéis mhór aige i mbéaloideas agus i dteanga na Gaeilge. Bhí sé ar dhuine de bhunaitheoirí Choláiste Gaeilge Aoidh Mhic Bhricne agus d'aistrigh sé leabhar go Gaeilge.⁶¹

Cúrsaí Praicticiúla Comhaimseartha

Ghlac *An Crann* as láimh ón tú斯 trácht a dhéanamh ar ábhair thábhachtacha a bhain le cúrsaí eolaíochta, talmhaíochta, sóisialta, cothú sláinte agus cúrsaí tábhachtacha comhaimseartha eile. Is dócha gur pléadh iad de thairbhe '*the introduction of Horticulture and Rural Science into our rural schools. Whilst we agree... that the three Rs should form the essence of the instruction imparted in these schools, still, we think, room can be found for such educative subjects, as Horticulture and Rural Science, without detriment to the efficiency of the school in any respect.*'⁶² Tráchtadh, as Béarla bunús an ama, ar ábhair ar nós: *Fruit Growing, Science and Alcohol*,⁶³ *The*

⁵⁹ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in *1882-1982 Beathaisnéis a hAon* (An Clóchomhar, 1986) 39-40.

⁶⁰ Tá cuntas tugtha ag Diarmuid Breathnach agus Máire Ní Mhurchú air in *1882-1982 Beathaisnéis a Cuig* (An Clóchomhar, 1997) 96.

⁶¹ Bhí beirt Phádraig Mac Seagháin ann a raibh an t-ainm baiste agus an sloinne céanna orthu agus arbh as an cheantar chéanna iad i dtráthá an am chéanna. Níl a fhios cé acu atá i gceist ar *An Crann*.

⁶² Seaghan Ó Dochartaigh, *An Crann*, Uimh. 3 (Féil Colum Cille, 1917) 18.

⁶³ Rinneadh cur síos go rialta ar ghnéithe éagsúla de cheist an alcóil i gcaitheamh na mblianta.

Labourer and his Plot, Comhairleacha in Aghaidh an Ólacháin, Vegetable Cookery, Chemistry as a Public Servant, The Food Problem, Tuberculosis, Total Abstinence, srl. Múinteoirí ó Choláiste Adhamhnáin is mó a scríobh na píosaí sin, rud nach gcuireann aon iontas orainn ó tharla go raibh ceangal chomh mór sin ag an choláiste chéanna leis an iris.

Cúrsaí na hEaglaise agus an Chreidimh

Ó tharla dlúthbhaint ag an chléir le *Crann Eithne*, ní hiontas ar bith go mbeadh cuid mhór tráchta san iris thar na blianta ar chléirigh áirithe, ar chúrsaí comhaimseartha na hEaglaise in Éirinn agus thar lear, ar naoimh, ar léann chráifeach agus ar chúrsaí eaglaise i gcoitinne. Gan amhras, i gcás irise Gaeilge is féidir cuid de na haistí sin a chosaint go furasta, mar shampla, trácht ar na naoimh ó thaobh bhéaloideas na Gaeilge de nó leaganacha de dhánta diaga srl. Nuair a chuimhnítar ar stair na scoilte idir Conradh na Gaeilge agus *Crann Eithne* mar gheall ar chúrsaí creidimh⁶⁴ áfach, titear go bhfuil an iomarca béisme ar chúrsaí na heaglaise san iris seo, mar shampla, ailt ar easpaig, díleagra ón chléir, seanmóirí srl.

Ábhar Eile Scríbhneoireachta

Tráchtar ar chúrsaí eile ar *An Crann* i gcaitheamh na mblianta, mar shampla, cúrsaí oideachais agus polaitíochta, ábhair a raibh tábhacht mhór ag baint leo sa tréimhse chinniúnach ina raibh an iris á foilsiú. Leis an réimse ilghnéitheach ábhair sin ar fad, caithfear a rá go raibh *An Crann* chun tosaigh go mór ar irisí logánta na Gaeilge agus

⁶⁴ 'Amach ó chuíg nó sé cloigne in Inis Eoghain, tá bunús na mbainisteoir uilig in aghaidh *Aireacht na Gaeilge*. Go mórmhór tá siad ina héadan i ndeoise Rath Bhoth mar ba dual dóibh nó riamh anall tá siad dubh do Chonradh na Gaeilge. Bhí eagla orthu roimh an Chonradh ins an cheantar seo. Cúis ar bith a raibh Tomás Dáibhis ag a ceann, bhí sí contúirteach. An dóigh ar phreab na hÉireannaigh Óga suas as an chéad Chonradh Ghaelach a cuireadh ar bun agus ar shíob siad chun siúil Dónall Ó Conaill agus a lucht leanúna, bhí contúirt go n-éireochadh a macasamhail eile de dhream aníos as an dara Conradh agus go rachadh 'Páirtí na hÉireann' an bealach céanna a chuaigh dream Uí Chonaill. Ar an ábhar sin, coinníodh amuigh an Conradh as Tír Chonaill agus táthar ag iarraidh an *Aireacht* a choinneáil amuigh anois ar an nós chéanna' - Máire in 'Naimhde ar Gach Taobh' (*Misneach* 2.4.21, 3).

gur mhó ba chosúil í le hirisí náisiúnta na Gaeilge roimhe sin agus ina dhiadh sin agus caithfear an chreidiúint is dual di a thabhairt di dá bharr.

Ag Druidim Chun Deiridh

Deirtear ar eagairfhocal na Nollag, 1921, go bhfuil Séamus Ua Creag imithe:

Atá Séamus Ó Creag imthighthe uainn agus atá súil againn go mbeidh rath air cibé áit a chuirfidh sé a chos. Atá súil againn fosta go leanfaidh sé ag scríobhadh i gcanamhaint Cúige Uladh mar bhí sé ag deánamh le fiche bliadhan nó níos mó.⁶⁵

Glacaim leis, ach achan rud a chur san áireamh, gurbh é eagrán na Féile Pádraig 1921 (Uimhir 14) an ceann deireanach a raibh sé mar eagarthóir air. Eisean a bhí ina chrann taca ag an iris ón túis agus thráigh fuinneamh na hirise le linn a imeachta. Ba é a rinne tromlach an ábhair a sholáthar don iris i gcaitheamh na mblianta: ag féachaint chuige go mbeadh go leor ábhair ann den chineál a bhí ag cur le haidhm na hirise ar fáil in achan eagrán dá mba i ndán is go gcaithfeadh sé féin é a scríobh - rud a tharla go minic. Bhain *An Crann* leis an Chreagach mar a bhain *Deirdre* le Gearóid Ó Cuinneagáin, *Ar Aghaidh* le hEric Mac Fhinn, *Amárach* le Peadar Ó Ceallaigh, *Inniu* le cúpla Ultach díograiseach. Títheart gur minic a bhain iris/nuachtán i stair na Gaeilge le díograis agus le fíos aon duine amháin nó le cúpla duine. Mar an gcéanna le *An Crann* agus leis an Chreagach. Táimid faoi chomaoin mhór aige as an éacht foilsitheoirreachta a rinne sé le *An Crann*. Ach, gan amhras, chuidigh rudaí eile le deireadh a chur le *An Crann*.

Thráigh tionchar an chairdinéil thart ar an am chéanna:

⁶⁵ Leath. 25.

In 1922 he was appointed coadjutor to Cardinal Logue, and in 1924 succeeded the Cardinal as Archbishop of Armagh...⁶⁶

Duine ar bith a bhfuil aon chur amach aige ar stair na Gaeilge i dTír Eoghain, i nDoire agus i nDún na nGall thart ar an am sin, tuigeann sé a thábhachtaí a bhí an chléir do chúis na Gaeilge ansin agus d'imigh cuid mhaith den diágrais sin le himeacht an chairdinéil.

Teacht *An tUltach* ar an tsaol, chomh maith leis na cúiseanna tábhachtacha eile a luadh gan trácht ar an am chorach sa tír agus sa chontae ag an am, a chuir cos i bpoll i ndeireadh na dála le *An Crann*.⁶⁷ Rinne an fear eagair teacht na hirise úire a fhógairt san eagrán deireanach de *An Crann*:

Cuireadh páipear úr míosamhail ar bun ag Nodlaig 'seo thart, páipear Gaedhilge darbh ainm do *An t-Ultach*.⁶⁸ Atá sé scríobhtha i nGaedhilg bhinn bhlasta Cúigeadh Uladh. Is deaghchomhartha é ná bhfuilmid dul a thabhairt laimh' an uachtair ar fad do chanamhaint na Mumhan agus do chanamhaint 'Ath-chliath.⁶⁹

B'ionann teacht *An tUltach* agus deireadh leis *An Crann*. Thug *An Crann* a sheal ach bhí a ré reaite faoin am seo. Is cinnte go ndearna sí leas na Gaeilge i nDún na nGall agus, ar bhealach, réitigh sí an bealach do *An tUltach*. Gach scéal fríd na sceachairí,

⁶⁶ Brenda O'Hanrahan, *Donegal Authors: a Bibliography* (Irish Academic Press, 1982) 205.

⁶⁷ Foilsíodh an litir seo a leanas ó 'Ultach' ar an *Irish Independent* (1.10.20, 7): Irisleabhar Gaedhilge do Ultaighibh
A Chara,

Is minic a smaointíghim gur iongantach an rud é, agus Irisleabhar Gaedhilge ag Connachtaighibh, ag Muimhnighibh agus ag Laighníghibh dóbhtha féin, gan Irisleabhar ar bith ag Ultaighibh mar a gcéadna. Gan amhras tá *An Crann* dá chur amach i Leitir Ceanainn cupla uair sa bhliadhain, ach má tá féin, is beag a thig le hirisleabhar ar bith nach dtig os comhair an phobail ach dhó nó trí huaire sa bhliadhain a dhéanamh ar son na Gaedhilge. Is mór an buidheachas is ceart a bheith ar an Easbog Ró-Urramach Ó Domhnaill mar gheall ar *An Crann* a chur ar bun agus b'ionmholta gan amhras an gníomh a rinne sé é a choinneáil ar a chosaibh comh fada seo.

Irisleabhar míosamhail gan focal ar bith Béarla ó thíos go deireadh ba cheart a bheith ag Ultaighibh agus is mithid dúinn rud éiginteacht a dhéanamh ina thaobh. Mholfainn do Dháil Uladh an cheist a chur thríd a chéile agus, má's féidir, tú a chur ar an obair. Dá bhféadfaidhe an chead uimhir a bheith amuigh i dtráthaibh na Nodlag, bheadh tú maith déanta.

⁶⁸ 'Mhol an t-Árd-Easbog [Ó Dónaill] *An t-Ultach* go mór agus dubhairt gur mór an creideamhaint do'n sagart a chuir ar bun é,' *Irish Independent* (7.2.24, 9).

⁶⁹ Uimh. 18 (Féil Pádraic, 1924) 33.

seo an rud a dúradh in eagarrfhocal an chéad eagráin de *An tUltach*: 'Tá na páipéur seo á chur amach againn *chun glóire Dé agus onóra na hÉireann*, agus ar mhaith leis an Ghaedhilic.' An manadh céanna a bhí ag *An Crann*.⁷⁰

Ba leor imeacht an Chreagaigh agus teacht *An tUltach* le scéal imeacht *An Crann* a mhíniú ach is léir go raibh a thuilleadh i gceist. Am corrach go maith a bhí sna blianta sin ag túis na bhfichidí agus is léir gur chuir cúrsaí polaitíochta, idir náisiúnta agus logánta, isteach ar chúrsaí Gaeilge i nDún na nGall. Tugann Séamus Ó Grianna a bharúil féin ar an scéal seo:

*It was hoped at one time that An Crann would help to popularise Donegal Irish. But, as its aims differed widely from the majority of Northern Gaelic writers, one by one they disappeared from its columns. Máire's first contribution⁷¹ was buried in the waste paper basket where it lies with Fionn Mac Cumhaill's⁷² famous *Sgian go mBuaidh*,⁷³ awaiting the publication of a magazine under *Aireacht na Gaeilge*. A.J. O'Doherty disappeared soon after. So did Séamas and Eoin Ó Searcaigh. Seán Mac Meanmain alone stood the *bearna baoil* after his comrades had fallen around him shot by editorial arrows. But Eibhlín Ní Bhriain and her *Saighdiúir Dubh*⁷⁴ put him out of action in the end. Of course there was no room for adverse comments on *Saighdiúirí Dubha* in a paper that referred during the war to the fleet and army as 'our fleet' and 'our army'.⁷⁵ The people down South are more careful about their grammar than *Clann Chonaill* are and therefore they burned publicly twelve copies of the number that thus misplaced the possessive pronoun.*

As far as I can see, most of the people who buy An Crann seem to do so because they are told.⁷⁶ Those who would know good Irish have long since

⁷⁰ An manadh céanna, gan amhras, a bhí ag na Ceithre Máistrí an chéad lá riagh agus manadh a bheadh fosta ag *Scéala Éireann*.

⁷¹ Tháinig an dúrud iriseoireachta ó láimh Mháire idir 1918 agus 1922, as Gaeilge agus as Béarla, ach níor foilsíodh aon phíosa leis ar *An Crann*.

⁷² Níor foilsíodh ach píosa amháin le Fionn Mac Cumhaill ansin, mar atá, 'Níor Chóir Dearmad a Dhéanamh,' (Féil. Pádr. 1922, 23-5) gí go raibh scéalta agus aistí leis á bhfoilsíú go rialta ar *The Derry Journal* sna blianta 1921 agus 1922.

⁷³ Cuireadh an scéal cáiliúil Fiannaíochta seo ó Fhionn Mac Cumhaill i gcló ar thoradh moille ar *The Derry Journal* (14.4.22, 6; 21.4.22, 6; 28.4.22, 6). Féach, Nollaig Mac Congáil, 'Scian go mBuaidh,' *Feasta* Iml. 55, uimh. 1 (Eanáir, 2002) 14-8.

⁷⁴ Foilsíodh an chéad chuid de 'Eibhlín Ní Bhriain agus an Dara Saighdiúir Dubh' le Seaghan Mac Meanman ar *An Crann*, Uimh. 12 (Féil Cholm Cille, 1920). Foilsíodh 'Eibhlín Ní Bhriain agus an Dara Saighdiúir Dubh' ar *The Derry Journal*, 18.3.21, 6. Foilsíodh 'Eibhlín Ní Bhriain agus an Chéad Saighdiúir Dubh' agus 'Eibhlín Ní Bhriain agus an Dara Saighdiúir Dubh' in *Fear Siubhail a's a Chuid Comharsanach agus Daoine Eile* (Cómhlucht Oideachais na hÉireann, 1924) 82-123.

⁷⁵ Mar shampla: '... ach innéan go bhfuil **ar gCómhcháirde** ag deánadh a ndithilt...' An Nodlaic, 1917, 5.

⁷⁶ Is deacair a bheith cinnte cá mhéad cóip den iris a díoladh. Dúradh sa chéad eagrán go raibh trí mhíle cóip ordaithe. Dúradh fosta gur dhócha gurbh iad lucht leanúna Chrann Eithne léitheoirí na hirise.

ceased to notice it. And it is now dependent for its existence largely on that portion of the people who take it as Ossian took the dagger wound when St. Patrick was baptising him. "Cad chuige nár labhair tú?" arsa an naomh. "Maise, labharfainn," ars Oisín, "ach shíl mé gur chuid den bhaisteadh é." Sin an dóigh a gceannaíonn na daoine An Crann. Maith nó olc é, sásta nó míshásta iad, bheir siad tuistiún air agus cé nach dtaitneann an conradh leo, ní labhrann siad ag déanamh, dálta Oisín, gur cuid den bhaisteadh é.⁷⁷

Is léir ón tsliocht thus go bhfuil fiamh ag Séamas le *An Crann* agus le lucht *Crann Eithne* ach go háirithe.⁷⁸ B'fhéidir go bhfuil olc air siocair gur diúltaíodh dá phíosa féin agus go bhfuil a bhreithiúnas cliona dá bharr. Ní miste cuid de na rudaí a mhaíonn sé a fhiosrú go mion, áfach. Má diúltaíodh do *Sgian go mBuaidh* le Fionn Mac Cumhaill, foilsíodh píosa le Fionn ar *An Crann* bliain i ndiaidh na cainte seo ag Máire.⁷⁹ Bhí cúig phíosa ar fad ag Séamus Ó Searcaigh ar *An Crann* ón tús go dtí an deireadh agus triúr acu sin i ndiaidh na cainte sin ag Máire. Bhí aon phíosa dhéag ag Eoin Ó Searcaigh ar *An Crann* agus ní raibh cuma mhór imeachta air. B'fhíor do Mháire ar dhúirt sé faoi Sheán Mac Meanman, áfach. Is léir ón fhianaise seo ar fad nár bhí fhíor ráiteas Mháire amach is amach ar an ócáid ach is léir go raibh bunús éigin leo agus go raibh baint aige le ceist na polaitíochta agus seasamh lucht leanúna *Crann Eithne* i gcúrsaí polaitíochta san am.

Mar achoimre, chuir *An Crann* go mór leis an obair iontach ar chuir Coláiste Uladh tús léi ón bhliain 1906 ar aghaidh maidir le sealbhú agus buanú theanga na Gaeilge i nDún na nGall agus chuir sí bun faoi scríbhneoireacht Ghaeilge Dhún na nGall sa tréimhse sin sular saolaíodh *An tUltach* a thug ré úr isteach ó thuaidh ó thaobh litríocht agus chanúint Chúige Uladh de. Freagra agus freagra láidir a bhí in *An Crann* fostar ar réimeas chanúint na Mumhan agus chanúint Chonnacht in irisí agus i nuachtáin náisiúnta agus logánta na Gaeilge ag tús na haoise seo caite.⁸⁰

⁷⁷ Séamus Ó Grianna, 'Cúis na Gaeilge - Canúint Chúige Uladh,' *The Derry Journal* (22.4.21, 6).

⁷⁸ Ní miste a lua anseo gurbh é an tEaspag Ó Dónaill an t-easpag a ndeachaigh Máire faoina láimh agus é óg agus go raibh sé buíoch de ag an am sin as a chineáltais agus as a dhaonnacht. Mar a dúirt sé ar an téad seo: 'I am the boy who got caned for the Seven Gifts. The priest got to know about it. I was taken out of the Catechism class at school. And when Confirmation Day came, the bishop examined me in my Gaelic Catechism' (Sliocht as aiste le Máire i gCnuasach Shéamuis Uí Ghrianna, Leabharlann James Hardiman, Ollscoil na hÉireann Gaillimh). Tá cuntas ionlán tugtha ag Máire ar eachtra an Catechism sa chaibidil 'Lá an Easpaig' ina dhírbheathaisnéis *Nuir A Bhí Mé Óg*.

⁷⁹ Uimh. 16 (Féil Pádraic, 1922) 23-5.

⁸⁰ Cuimhnítar ar na hirisí *An Lóchrann, Loch Léin, Banba, Glór na Ly, An Connachtach, An Stoc* srl.

AN CRANN

Chum Glóire Dé agus Onóra na hÉireann

Uimhir 1

An Nodlaic

1916

Aódh Rúadh O'Domhnaill [G]	
An Primh-Fhocal	1-2
Over the Waves To Tory Oh! [D]	2-3
Maireann Lorg an Phinn, ach Ní Mhaireann an Béal a Chan	3-4
Fad Saoghail	4
The Sleeping Hosts of Eire	4-5
An Messiah [D]	5
An Ghrian	5
Sgéilíní	6-7
Tobracha Beannuighthe na hÉireann	8-9
Mo Chailín Bán [D]	9
An Ghaedhilic	10
Ancient Ruins and Peoples of Ireland	10-2
Seic Thoralaigh Mhóir	12
Smuainte	12
Grád Geal Mho Chroidhe [D]	13
Aonach an Fhoghmhair na nGleanntach ins an tSean-Am	13-4
Na Rosa agus a Mhuintear	14-5
Christmas - Two Spirits	16-7
Tadhg Dall agus Niall Mac a' Bháird	17-8
The Editor's Note	18-9
Comhairle do'n Fheirmoir	19
Neathantaí a Deirtar	19
Geur-Sgríduigheacha [L]	20
<i>Ór-Sgeul an Chreidimh</i>	20
An Dán [D]	20
War Bonus for National Teachers	20-1
Sinn Féin	21
Iuibilí Órdha an Chardanail	22
Fruit Growing	22
Science and Alcohol	22-3

Taidhbhse an Phíobaire Dhaill	Brighid Ní Dhochartaigh	23-5
Another Bullet		25
Tá Fáinne an Lae Ann / The Day is at Hand	Pádraic Ó Domhnaill	25
Crann Eithne - Cuntas Oibre an Timthire/Organizer's Report		26
Féis Thír Conaill - Geuga Chrainn Eithne [F]		26
Saved from a Double Misfortune	Charles O'Callaghan	26

Uimhir 2

Féil Pádraic

1917

An Crann	Peadar Ua Laoghaire	1
Verses [D]	Helena Concannon	2
Loreto Convent Letterkenny - A Retrospect	Fannie O'Doherty	2-3
An Aisling	Brighid Ní Dhochartaigh	3-5
Primary, Secondary, and University Education	Fabricius	5-6
Fís Néill Ruaidh Uí Dhomh[n]ill	Seaghan Mac Meanman	7-8
Our Daily Bread	J.S.	9-10
A Rallying Cry [D]	H.G. Gallagher	10
Cumhaidh [D]	E. O M.	10
Tocháirt an tSaoghal		11-2
Sgéilíní		13-4
Teagasc na Mathara	Séamus Ua Creag	14-5
Gut na Bliadna	Fear Eagair	15
Observations	Seaghan Ó Dochartaigh	16-8
Fáilte do'n Chrann	Eibhlín Níc Suibhne	18
Sgeul Sheaghain Uí Baoghaill	Brighid G. Níc Aoidh	18-9
An Obair atá Romhainn	A. Ó Baoighill	19
Ná Ceithre Críocha Déidheanacha (Gweedore Version) [D]		20
Dánta - Mairgneadh Nuala Ní Néill (?) fa Dhún na nGall dh'fhagáil Éamonn Ó Tuathail		21
Comhairleacha i n-Aghaidh an Ólacháin	A. O B.	22
The Labourer and his Plot	J. Dunn	22-3
Foclóir		24
Reviews [L]	Seaghan Ó Dochartaigh	24
Four Masters College, Letterkenny [F]	The President	24
Féis Thír Conaill - Geuga Chrainn Eithne [F]		24

Uimhir 3

Féil Cholum Cille

1917

Sgéalta Cholumcille	Séamus Ó Searcagh	1-2
An Cheadh Eachthra de Chuid an Chonstábla de Búrca	Seaghan Mac Maolain	2-3
Back to the Land	Maretta Molloy	4
Tagradh do'n Duine	R. Erskine of Marr	5-6
Cuairt go Tír Aodha	M.C.Gh.	6-7
Ancient Ruins and Peoples of Ireland	H.McD.	8-9
Science and Alcohol	P.D. McCaul	9
Tocháirt an tSaoghal		10-11
Sgéilíní		11-2
Teagasc na Mathara	Séamus Ua Creag	12-4
An Crann	Peadar Ua Laoghaire	14-5
Golden Jubilee of the Ballyshannon Convent	Bishop of Raphoe	15-6
Observations	Seaghan Ó Dochartaigh	17-8
Cumann Measardhachtha na Rosann	Eoin Ó Searcaigh	19-20
Cuimhne na Marbh	P.	20-1
Note		21
An Chrois Dhílis [D]	Rev. C. Mangan	22
Vegetable Cookery	K.K.	23
Leabharthaí agus Iris Leabharthaí		23
Foclóir		24

Tree-Planting – a National Necessity	F.J.M.	25-6
Sealgaire Mór na Rosann	Eoin Ua Domhnaill	26

Uimhir 4

Féil Adhamhnain

1917

Na Buicíní	Séamus Ua Creag	1-3
Gaedhluinn ‘Uasal’	Peadar Ua Laoghaire	3-4
A Trip Through the West	Fannie O’Doherty	5-6
An Eiseog		6-7
Píobaire Dé	A.P. Mac a’ Bháird	7
Nuair Thiocfas Fad ar an Lá	Eoin Ó Searcaigh	7-10
From the Valley of Death / Focal fa Leith	Pádraig MacGiolla Cheáirr	10-2
Tocháirt an tSaoghail		13
Teagasc na Mathara	Séamus Ua Creag	13-5
An Crann ag Sgeitheadh	Dómhnall Mac Diarmuda	15
Observations	Seaghan Ó Dochartaigh	16-8
Fís Néill Ruaidh Uí Dhómhnail	Seaghan Mac Meanman	18-9
An Aisling	Brighid Ní Dhochartaigh	20-2
Ancient Ruins and Peoples of Ireland	H. McD.	22-3
Science and Alcohol	P.D. McCaul	23-4
Leabharthaí		24
Notice of Charitable Bequests		24
Foclóir		25
Fógraí		26

Uimhir 5

An Nodlaic

1917

Tocháirt an tSaoghail		1-5
A Trip Through the West	Fannie O’Doherty	5-7
Tar Chúgham Amáireach	Peadar Ua Laoghaire	8-10
Chemistry as a Public Servant	T.G. Grey	11-2
Caoineadh [D]	E. O. M.	12
Teagasc na Mathara	Séamus Ua Creag	13-4
Observations	Seaghan Ó Dochartaigh	15-7
Comhradh a gCoill	Craobh Ruadh	17
The Teuton and Celt	Rosannach	18
Mo Bhuachaillín Ruadh [D]	Eibhlín	18
Bás na Sagart	Eoin Ó Searcaigh	19-21
Science and Alcohol	P.D. McCaul	21
A Aille na h-Aille	Ruaidhrí	22
Ceití, mo Chapaillín Fhéin [D]	A.P.M.	22
Inghean Dubh agus Niall Garbh Ó Domhnaill	Éamonn Ó Tuathail	23
Leabhar Úr Gaelge [L]	An Fear Eagair	23
Foclóir		24

Uimhir 6

Féil Pádraic

1918

Tocháirt an tSaoghail	Séamus Ua Creag	1-4
A Trip to Aranmore	Hugh Gardiner	4-6
Iarlaí gan Tír	D. Ó Ceallaigh	6-8
The Food Problem	T.J. Cooney	9-10
Fair Gweebara [D]	D. MacDermott	10
Teagasc na Mathara	Séamus Ua Creag	11-3
A Relic of Motherland	Rosannach	14-5
An Gobbán Saor	Peadar Ua Laoghaire	15-7

Our Mother Tongue	Séamus Ua Creag	17-9
An Chroich Bheannuigh [D]	An t-Ath. Ua Mangain	19-20
Ar dTeangaidh Fhéin	Dómhnall MacDiarmuda	20-1
An Autumn Morn	Hugh McDyer	22-3
The Financial Union With Great Britain	Seaghan O'Dochartaigh	23-4
Foclóir		25
Féis Thír Conaill - Geuga Chráinn Eithne [F]		25
Fógraí		26

Uimhir 7

Féil Cholum Cille

1918

Tocháirt an tSaoghail	Séamus Ua Creag	1-5
The Irish Bishops and An Cómhsgríobh		6-8
Litir ón Fhrainnc	Pádraic Mac Giolla Cheáirr	8-10
A Chuid de'n tSaoghal [D]	A.P. Mac a'Bháird	10-1
Gaelic Nomenclature	Séamus Bácaer	11-2
Teagasc na Mathara	Séamus Ua Creag	12-5
Secondary Education	T.J. Cooney	15-7
Mac na Baintrigh	Rosannach	17-8
An Gobban Saor	Peadar Ua Laoghaire	18-20
Í gCoilltibh Chanáid [D]	Rosannach	20
Dhá Shíbhialtacht	Eoin Ó Searcaigh	21
The Convention Report: Signed by Twenty-Two Nationalists		22-3
Gleann an Bhaile Dhuibh [D]	Eigheanachan	23-4
Tuberculosis	P.D. McCaul	24-5
Foclóir		26

Séamus Ua Creag	1-5
	6-8
Pádraic Mac Giolla Cheáirr	8-10
A.P. Mac a'Bháird	10-1
Séamus Bácaer	11-2
Séamus Ua Creag	12-5
T.J. Cooney	15-7
Rosannach	17-8
Peadar Ua Laoghaire	18-20
Rosannach	20
Eoin Ó Searcaigh	21
	22-3
Eigheanachan	23-4
P.D. McCaul	24-5
	26

Uimhir 8

An Nodlaic

1918

Tocháirt an tSaoghail	Séamus Ua Creag	1-5
Deireadh an Lae	Eoin Ó Searcaigh	5-6
Alsace, Canada and Tirconaill	S.M.	6-7
Teagasc na Mathara	Séamus Ua Creag	7-10
An Gobbaín Saor	Peadar Ua Laoghaire	10-2
Tá'n t-Árthú Nádúra [D]	Rosannach	12
The Convention Report - Signed by Twenty-Two Nationalists		13-5
Bradan agus Sgadan - aistr. ar dhráma Béarla <i>Cox and Box</i>		15-9
An Raithe Beag Dubh	Rosannach	19
The Confession of St. Patrick	Rev. Msgr. O'Riordan	20-2
Glenvar	Francis Joseph Bigger	22-3
Foclóir		24

Séamus Ua Creag	1-5
Eoin Ó Searcaigh	5-6
S.M.	6-7
Séamus Ua Creag	7-10
Peadar Ua Laoghaire	10-2
Rosannach	12
	13-5
	15-9
Rosannach	19
Rev. Msgr. O'Riordan	20-2
Francis Joseph Bigger	22-3
	24

Uimhir 9

Féil Pádraic

1919

Cathair O'Dochartaigh [G]	Séamus Ua Creag	1-3
Tocháirt an tSaoghail	Peadar Mac Giolla Cheáirr	3-5
Litir on Fhrainnc	Pádraic Ó Dómhnaill	5-8
Cómhairle na Síochana	Christine Standing	8
The Grey Little Cloak [D]	Domhnall Mac Diarmuda	9-11
Gaoth Barra	Séamus Ua Creag	11-5
Teagasc na Mathara		15-6
The Convention Report: Signed by Twenty-Two Nationalists		
The Flight of the Earls	Francis Joseph Bigger	17-8

Séamus Ua Creag	1-3
Peadar Mac Giolla Cheáirr	3-5
Pádraic Ó Dómhnaill	5-8
Christine Standing	8
Domhnall Mac Diarmuda	9-11
Séamus Ua Creag	11-5
	15-6
Francis Joseph Bigger	17-8

The Two Dogs / an Dá Mhadadh [D/aistr.]	Séamus Ua Creag	18
Iolar Sléibhe Liag	Súil na Spinnce	19-20
Alcohol and Growth of Body	Canon Macken	20-2
Sléibhte Dhún na nGall [D]	D. Mac Diarmuda	23
Sonas na Sean Aimsire	Domhnall Mach an Ultaigh	23-5
Cathair Ó Dochartaigh	Ed.	25
Foclóir		25-6
Note to Readers		26

Uimhir 10 An Nodlaic

1919

Tocháirt an tSaoghail	Séamus Ua Creag	1-3
A Duck Hunt	Rosannach	3-4
Sliabh Liag agus Sgeul an Spáinnigh	Séamus Ua Creag	4-8
Epiphany [D]	Christine Standing	9
Droichead na Dubhcharradh [D]	D. O. C.	9
Ancient Ruins & Peoples of Ireland	H. McD.	10-2
Feis Thír Conaill		12
The Rock of Doon [D]	Lurgy	12
I Leath-Taoibh an Róid [D]	Rosannach	13
Amhran [D]	Séamus Ua Creag	13
A Few Aspects of the Plantation of England	Vagus Fixus	14-5
Faolchú Mín Macanta	Súil na Spinnce	15-6
St. Eunan's College [F]		16
Teagasg na Mathara	Séamus Ua Creag	17-21
Thirty Hours' Leave	Wm. MacNeely	21-3
Ossian's Address to the Sun	MacPherson	23
Translation - Agallamh Oisín	Séamus Ua Creag	23-4
Foclóir		24

Séamus Ua Creag	1-3
Rosannach	3-4
Séamus Ua Creag	4-8
Christine Standing	9
D. O. C.	9
H. McD.	10-2
Lurgy	12
Rosannach	13
Séamus Ua Creag	13
Vagus Fixus	14-5
Súil na Spinnce	15-6
Séamus Ua Creag	16
Wm. MacNeely	17-21
MacPherson	21-3
Séamus Ua Creag	23
	23-4
	24

Uimhir 11 Féil Pádraic

1920

Tocháirt an tSaoghail	Séamus Ua Creag	1-3
Turas an tSagairt	Dáire Mac Fachtna	4-5
Some Wonder Tales of Uladh	Proinséas Seósamh Bigger	5-7
Ní Earrach go dTaraidh an Chuach [D]	Rosannach	7
Lourdes	Pádraig Mac Giolla Cheárr	8-11
Na Séasúir [D]	Rosannach	11
Teagasg na Mathara	Séamus Ua Creag	11-5
Anfadh [D]	Eighneachan	15
Ancient Ruins & Peoples of Ireland	H. McD.	16-8
Sonnet [D]	Christine Standing	18
The Olden Flag Again [D]	Lurgy	18
A Metrical Version of Psalm LXII [D]	Fannie O'Doherty	19
Féis Thír Conaill		19
A Lament [D]	D. MacDermott	19
Foclóir		20
The Spirit of Irish Nationhood [L]		20

Séamus Ua Creag	1-3
Dáire Mac Fachtna	4-5
Proinséas Seósamh Bigger	5-7
Rosannach	7
Pádraig Mac Giolla Cheárr	8-11
Rosannach	11
Séamus Ua Creag	11-5
Eighneachan	15
H. McD.	16-8
Christine Standing	18
Lurgy	18
Fannie O'Doherty	19
	19
D. MacDermott	19
	20
	20

Uimhir 12 Féil Cholum Cille

1920

Teagasg na Mathara	Séamus Ua Creag	1-5
Slán agus Beannacht (ó 'Pheg') [D]	M.Ó.	5
Na Ceiltigh	Dáire Mac Fachtna	5-7
The Choice [D]	Christine Standing	7

Séamus Ua Creag	1-5
M.Ó.	5
Dáire Mac Fachtna	5-7
Christine Standing	7

A Call from Afar	
A Metrical Version of Psalm LXXXIV [D]	
Eibhlín Ní Bhriain agus an Cheud Saighdiuir Dubh	
Ancient Ruins and Peoples of Ireland	
Féis Thír Conaill	
The Voices of the Past [D]	
An Cló Nua	
Aonach an Chlochain	
Foclóir	
Feis Tirconaill	
Fógra	

Beatrice Grimshaw	7-9
Fannie O'Doherty	9-10
Seaghan Mac Meanman	10-5
H. McD.	16-7
	17
Lurgy	18
Eoin Ó Searcaigh	18
Rosannach	19
	19-20
	20
	20

Uimhir 13

An Nodlaic

1920

Teagasc na Mathara	
Do'n Mhaighdean Mhuire [D]	
Iascaireacht	
Ó Sinntear Suas [D]	
Dónal Sheaghainín	
Mo Dhomhnall Óg / Danny Boy [Aistr.]	
Ancient Ruins and Peoples of Ireland	
Father O'Doherty's Letter from China to a Raphoe Priest	
Ireland - a Dedication [D]	
Father McHugh's Letter from China to a Raphoe Priest	
The Palace of Emania - Extracts from O'Curry's Lectures	
To Ireland - Consolatrix Afflictorum [D]	
Foclóir	

Séamus Ua Creag	1-3
Eibhlín	3
Eoin Ó Searcaigh	4-5
Rosannach	5
A. P. Mac a' Bháird	5-8
M.Ó.	8
H. McD.	8-10
	11-2
Christine Standing	12
	12-4
	14-5
Christine Standing	15
	16

Uimhir 14

Féil Pádrauich

1921

Teagasc na Mathara	
Victory [D]	
All Hallows and its Founder	
Easter Morn [D]	
Address by the Bishop of Raphoe	
Ancient Ruins and Peoples of Ireland	
The Little Flower [D]	
A Prayer to the Little Flower	
Cé Acú is Tairbhígh? [D]	
The Moors in Spain	
Et Invisibilium [D]	
Lá Aoibhinn i n-Árainn	
<i>The Druid's Cave</i> by Aodh de Blacam [L]	
<i>Uaimh an Draoi</i> [L]	
Féis Thír Conaill	
Foclóir	

Séamus Ua Creag	1-5
Lurgy	5
Pádraig MacGiolla Cheáirr	6-9
Christine Standing	9
	10-2
H. McD.	12-4
Fannie O'Doherty	15
F. O'D.	15
Rosannach	15
T.J.C.	16-7
Christine Standing	17
Eoin Ó Searcaigh	18-20
W. MacN.	20-1
E. an Ch.	21
	21
	21-2

Uimhir 15

An Nodlaic

1921

Gaedhilg Thír Chonaill	
Cuid de Chaint an Athar Peadar Ó Laoghaire	
Exiles of Erin	
Minic a Thig	
Céad-Theacht na nGall i dTírchonaill	
<i>Re An t-Athair Peadar</i>	

Eoin Ó Searcaigh	1-2
	2
Helena Concannon	2-4
	4
Cú Uladh	4-6
Kuno Meyer	6

'An Fáinne' sa Choláiste [G]	6
Seán Dán do'n Mhaighdean Mhuire [D]	6
Schooling in Other Days	7-8
'An Fáinne' i gClochar Loreto [G]	8
Déirc na Nodlag	8-10
Freedom [D]	10
Fógra Chluana Tairbh	11
From Féilire of Aengus (Gaeilge & aistr.) [D]	11
Norway	12-3
Ancient Ruins and Peoples of Ireland	13-6
Luan an tSléibhe [D]	16
<i>Ex Triads of Ireland & aistr.</i>	16
Théid Brian Dubh go h-Oileán Thoraighe ar Laethibh Saora	17-8
Bainfhéis Ghaedhealach i nDún na nGall	18-20
'An Fáinne' i mBaile Leitirceanainn	20
His Christmas Gift	21
Bean an tSfoda	22-3
Rann as 'A Róise, ná bíodh brón ort....'	23
Ráiteas le Alphonse Daudet, as Fraincis agus Gaeilge	23
Preludings of Winter	23-4
Raiméis na Ragairidhe	24
Sliocht as na Gluaiseanna	24
Letter <i>re</i> Total Abstinence	24
Thall agus Abhus	25
Leabhairí Nuadha [L]	26-7
Fógraí	27-8

Uimhir 16

Féil Phádruic

1922

An t-Árdeasbog [G]	1-2
Pósadh Chonaill Bhig	2-5
The Roman Catacombs	6-7
Úsáid do'n Bheurla	7
Féil Eoin	7-9
Comhradh Céillidhe	9
Letter from China	9-10
Céad-Theacht na nGall i dTírchonaill	11-2
Ciall na bPáisdi	12
Stáir-Cheacht [D]	12-3
The County We Live In	13-7
<i>Ex Triads of Ireland & aistr.</i>	17
Gaiscidheach Dhúin na nGall	17-8
Rann an Stuaire	18
Doire Colm-Cille	18-9
Gaothbharra na dTonn [D]	19
Thall agus Abhus	20
Sean-Phaidir	20
Archbishop O'Donnell	21-3
Sailm-Cheol na Beatha [D]	23
Níor Chóir Dearmad a Dhéanadh	23-5
Eire [D]	25
Leabharthai Nuadha [L]	25-6
Fógraí	26

Uimhir 17

An Nodlaic

1922

Columcille

Séamus Ó Searcaigh 1-5

A Continental Holiday	P. Sheridan	5-6
Mícheal Ó Coilean [D]	M. Óg	7
Cuairt ar Ober-Ammergau	Pádraig MacGiolla Ceara	7-10
Ode on the Nativity [D]	Milton	10
Cáitlín Ní Houlathan [D]	Mícheal Óg	11
Innis Fáil [D]	Tomás Ua Griomhtha	11
Litrídheacht na h-Éireann	Pádraic MacSeághain	12-3
Seanfhocal		13
The County We Live In	H. McD.	14-7
Yuletide	H. O'B.	17
Tig Pléisiur indiaidh Péine	Eibhlín	18-20
A Justice Fleeing from 'Justice'	Louis J. Walsh	20-2
Laethe Saora Bhriain ar Oileán Thóraighe	An t-Ath. D. MacSuibhne	22-4
An t-Í Glas atá bh-Fad a gCéin [D]	Uilliam Ruiséal	24
Mac an Deoraidhe [D]	D. Mac Diarmuda	25
About Language	Joseph MacGonigle	26-9
Obair an Lae	B.	29-30
Fiannaidheacht [D]	Seaghan Ua Cuinneagáin	30-1
Leabharthai Nuadha [L]	An t-Ath. D. MacSuibhne	32

Uimhir 18

Féil Pádraic

1924

An Dr. Ró-Urramach Mac Cheannfhaolaidh [G]		1
Baill Chlúmhala na h-Éireann	Pádraig MacGiolla Cheara	1-4
The Mission	Louis J. Walsh	4-6
Dán [D]	Brian na Bandan	6
Aodh Ruadh Ó Dhomhnaill	Séamus Ó Searcaigh	7-9
Varia		9
The County We Live In	H. McD.	10-3
Varia		13
About Language	Joseph MacGonigle	14-6
Díleagra ó Chléir Rath Bhoth		16-7
Athruaghadh an Dhlighe	B.	18
Sermon	Rev. Michael J. O'Donnell	19-25
Litrídheacht na h-Éireann	Pádraic Mac Seághain	26-9
Saint Patrick	Mary Crossan	29-31
Laoi an Fhíoch [D]	Pádraic MagFhionnlaoigh	31-2
Thall a's Abhus	An Fear Eagair	33
Seaghan Bacach	Tadhg Ua Duibhir	34

Pádraig MacGiolla Cheara	1-4
Louis J. Walsh	4-6
Brian na Bandan	6
Séamus Ó Searcaigh	7-9
H. McD.	10-3
Joseph MacGonigle	14-6
	16-7
B.	18
Rev. Michael J. O'Donnell	19-25
Pádraic Mac Seághain	26-9
Mary Crossan	29-31
Pádraic MagFhionnlaoigh	31-2
An Fear Eagair	33
Tadhg Ua Duibhir	34

Noda

D	dán
F	fógra
G	grianghraif
L	léirmheas
Aistr.	Aistriúchán

[Nóta: fágadh an litriú sa chlár seo mar a bhí gí gur léir nach raibh sé róchruinn go minic.]

